

period of its development — at the time of its formation as a system. The main groups of proper names have been distinguished, their structure and functions in the text have been defined. It is proved that the anthroponymic system of “The Chronicle of Pidhoretsky Monastery” is the reflection of real anthroponymy of the epoch described (XVII-XVIII centuries). Proper names of Bible and church origin are used with a certain stylistic aim.

Людмила Пархонюк

ОЙКОНІМИ У СКЛАДІ АПОЗИТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ: ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У МОВІ ГАЗЕТИ

Протягом ХХ ст. склалась певна орфографічна традиція: правописні норми (і попередні, і оновлені протягом останнього десятиріччя) орієнтовані передовсім на освітні й видавничі потреби. Між тим поза увагою лінгвістичного законодавства були і залишаються деякі орфографічні проблеми, з якими постійно і повсякчас стикаються журналісти, зокрема газетярі. Не ставимо собі за мету робити повний огляд усього орфографічно-пунктуаційного комплексу проблемних питань, однак орфографічне оформлення маловідомого ойконіма (назви населеного пункту) у складі апозитивної конструкції (АК) само по собі може слугувати яскравою ілюстрацією висловленої вище тези. Якщо форма називного відмінка не викликає ніяких сумнівів (*село Сулимівка, село Лядова, село Струсів, село Біла Криниця, село Підгірці*), то непрямий відмінок такої АК якраз викликає труднощі і цілком зрозумілі вагання. Справді, як подати їх у непрямих відмінках: *села Сулимівки, у селі Сулимівці, села Лядової, у селі Лядовій, села Стусова, у селі Стусові, села Білої Криниці, у селі Білій Криниці, села Підгірців, у селі Підгірцях чи села Сулимівка, у селі Сулимівка, села Лядова, у селі Лядова, села Струсів, у селі Струсів, села Біла Криниця, у селі Біла Криниця, села Підгірці, у селі Підгірці* і под.? Відповіді на це запитання не знайдемо в жодному з видань чинного “Українського правопису” (1960, 1990, 1993), нема її і в пропонуваному для обговорення “Українському правописі” (Проект..., 1999). Сказане стосується і кодифікаційних видань довідкового характеру, таких, як “Довідник з українського правопису” [2] та “Словник-довідник з правопису та слововживання” С.І. Головашука [1].

Єдине джерело — навчальна література, зокрема підручник “Курс сучасної української літературної мови” Б.М. Кулика, посібник “Основи культури мовлення” Н.Д. Бабич, а також довідково-посібникові праці на зразок: “Складні випадки вживання слів” Є.Д. Чак. Рекомендації останньої побудовані на основі розроблених тим же Б.М. Куликом положень щодо відмінкової форми ойконімів в апозитивній сполучі з належними посиланнями на автора [див.: с. 68]. Таким чином, завдяки Є.Д. Чаку рекомендації Б.М. Кулика стали доступними для ширшого загалу. Хоч навряд чи посібник довідкового характеру або ж із назвою “Основи культури мовлення” може замінити видання кодифікаційного характеру, яким є український правопис чи побудовані на його основі довідники або коментарі. Можливо, цим також не в останню чергу пояснюються ті тенденції, які намітились в орфографічному оформленні назв населених пунктів в апозитивній сполучі, якщо вона має форму непрямого відмінка. Матеріалом спостереження обрана газетна інформація, бо саме в цьому жанрі таких АК найбільше, що пояснюється їх функціональним призначенням і роллю в газеті.

Дослідження (для більшої об’єктивності і повноти результатів аналізу) здійснювалось на двох часових зрізах: I половина 80-х рр. та кінець 90-х рр. ХХ ст. Вибірки виконані із всеукраїнських, столичних та обласних газет різних регіонів України.

Зазначимо, що у 80-і і навіть частково 90-і роки минулого століття в газетярській практиці при правописному оформленні ойконімів більшою чи меншою мірою керувалися рекомендаціями, які умовно назовемо Б. Кулика — Є. Чака. Розкриємо сутність цих приписів.

Усі ойконіми поділені на дві групи: 1) відомі чи здебільшого відомі назви — це назви міст і селищ міського типу; 2) мало- чи й зовсім невідомі назви — за логікою, це мали б бути назви сіл, хуторів, висілків та под. Однак поділ не такий, та про це нижче.

Ойконіми першої групи пропонується узгоджувати, тобто, коректно висловлюючись, уживати у відмінковій формі, яка є паралельною до форми загального іменника: *у місті Києві, з міста Полтави, у селищі Ланіцях, з селища Піщанки* і под. Ойконіми другої групи не узгоджуються, у складі АК вони мають дефлексовану форму, тобто форму називного відмінка

незалежно від форми загального іменника у всіх непрямих відмінках, які може мати АК: *до села Зелена Долина*. Однак до цієї групи автори рекомендацій, по-перше, відносять не всі маловідомі назви населених пунктів, а лише висіпків (у *висіпку Янієка* — див.: 4, с. 63; 10, с. 68-69), по-друге, з-поміж ойконімів, у яких варто використовувати дефлексовану форму, виділяють лише назви міст на *-о* (з *міста Апостолово*) та назви сіл, форма роду і числа яких не збігається з формою роду або числа загального іменника. Приклад наводиться один: *до села Зелена Долина*, ним вичерпується перелік таких ойконімів, хоч у формі роду не збігається переважна більшість типово українських назв сіл, які або жіночого (*Орлієка*), або чоловічого (*Вибудів*, *Комаргород*) роду. Отже, ці назви залишаються фактично поза рекомендаціями Б. Кулик — Є. Чак. Це ж стосується і маловідомих іномовних ойконімів, включаючи і назви міст. Крім того, несмілива спроба стильової диференціації паралельної форми ойконіма як міжстильової і дефлексованої — як вузькостильової норми офіційно-ділового та наукового функціональних різновидів мови, що стосується навіть назв великих міст, то це правило теж звучить нечітко, бо в прикладах наводяться іномовні назви міст, як-от: *400-ліття міста Чебоксари*. Більш розгорнуто пропонуються правописні рекомендації щодо маловідомих географічних назв у посібнику Н.Д. Бабич “Основи культури мовлення” [див.: с. 37-39], однак автор з цілком зрозумілих міркувань дає їх саме як рекомендації, а не правописні вимоги, бо не може посперитися на видання кодифікаційного характеру. Крім того, посібник з такою назвою адресований передовсім студентам й опублікований він був аж у 1990 році.

Як бачимо, чітких рекомендацій навіть у 80-і роки преса не мала. Це не могло не позначитись на орфографічній практиці взагалі і на способах мовного оформлення ойконімів у газетному тексті зокрема. У газеті виробилось кілька мовних форм, у яких функціонують назви населених пунктів: повна АК (*село Соколієвка*), скорочена АК (*с. Соколієка*), універб (*Соколієка* ‘село Соколієка, нерідко певного району та області’). Існує взаємозв’язок між мовною формою ойконіма у тексті і його орфографічним оформленням у непрямому відмінку.

Розглянемо ж зібраний нами матеріал за хронологічними зрізами. Дані першої половини 80-х рр. показують картину, яку можна кваліфікувати (з погляду 90-х) як становлення нової норми. Це виявляється в активному проникненні дефлексованої форми ойконімів у випадку їх функціонування в складі АК, але характер цього проникнення відмінний у різних їх лексико-семантичних та морфологічних групах. За ступенем використання дефлексованої форми в АК можна виділити такі групи ойконімів: 1) іномовні назви та назви, складні за будовою (двослівні): *місто Болонья (Італія), місто Ловеч (Словаччина), місто Ельбасан (Албанія), місто Лінц (Австрія), місто Гент (Бельгія), місто Баня-Лука (Боснія і Герцоговина), місто Шефільд, місто Глазго (Англія), місто Ольборг (Данія), місто Ессен, місто Ганновер (Німеччина), місто Клівленд, місто Омаха (США), місто Галац (Румунія), місто Тулуза, місто Ліон (Франція), місто Базель, місто Цюрих (Швейцарія), місто Сурат, місто Джайпур, місто Бхопал, місто Пуна (Індія), місто Шеньян, місто Ціндар, місто Гуйян, місто Гірін (Китай), місто Ізмір, місто Конья (Туреччина); місто Біла Церква, місто Кам’янка-Бузька, місто Новий Роздол, місто Судова Вишня, місто Гола Пристань, місто Красний Лиман, місто Часів Яр, місто Старий Самбір, місто Мала Виска; село Нова Гребля, село Старий Айдар, село Житні Гори, село Новий Загорів, село Старі Козаки, село Зимна Вода, село Воля Висоцька, село Більче Золоте, село Велика Буда, село Біла Криниця, село Нова Чорторія, село Великий Бобрік тощо; 2) назви сіл, що є іменниками I та II відмін, та назви — субстантивовані іменники: *село Андріїєвка, село Антонієвка, село Верхієвка, село Гонтієвка, село Пархонієвка, село Капулієвка, село Веселієвка, село Пирогієвка, село Маняєва, село Розумієвка, село Гамаліїєвка, село Данієвка, село Криворівня, село Ворохта, село Кодня; село Васильків, село Жидичин, село Делятин, село Грушів, село Дермань, село Клемань, село Космач, село Лаврів, село Межиріч, село Крехів, село Потеліч, село Хотинь; село Безводне, село Білицьке, село Лядова, село Зимне, село Плашєва, село Волокитне, село Кривче, село Рокитне, село Нерубайське, село Колодяжне, село Пилява й под.; 3) назви невеликих населених пунктів, що належать до множинних іменників: *село Ярмолинці, село П’ятничани, село Креничі, село Кортеліси, село Мильці, село Низканичі, село Піддубці, село Підгірці, село Вишняки, село Гриньки, село Чорнухи, село Кульчиці; місто Дубляни, місто Перемишляни, місто Заліщики, місто Підгайці, місто Сокиряни, місто Пологи, місто Копичинці, місто Валки, місто Дергачі, місто Ваижівці, місто Дунаївці, місто Пустомити, місто П’ятихатки* тощо. Усі ці групи об’єднує спільна ознака: такі ойконіми або**

зовсім невідомі, або маловідомі читачам, оскільки це назви малих населених пунктів (переважно сіл, як засвідчують приклади) чи іноземних міст.

У першій групі дефлексована форма ойконіма є панівною, серед іномовних назв вона складає 70 %, серед складних — близько 60 %: *із північноіспанського міста Олеана, у турецькому місті Конья, з китайського міста Гуїян, до індійського міста Пуна; у місті Кам'янка-Бузька, з містечка Судова Вишня, до міста Гола Пристань, у селі Воля Висоцька, із села Біла Криниця, до села Старий Айдар*. Коли у випадку іномовних назв дефлексована форма забезпечує їх актуалізацію та правильне засвоєння, а флексійне форму на зразок *у місті Олеані* можна зрозуміти і як *Олеан*, і як *Олеана* (те саме стосується й назв *Гуїян, Пуна, Конья* й под.), то щодо складних назв ця форма є нормативною і легшою для читання та сприйняття, пор.: *у селі Старий Скалат* і *у селі Старому Скалаті* (три однакових відмінкових форми підряд важко читаються не тільки вголос, але й про себе).

Друга група ойконімів засвідчує перевагу відмінкової форми назв населених пунктів (близько 70 %): *із села Верхівки, з села Гонтівки, у селі Уланові, до села Степового, із села Зимного*. Хоч нормативними рекомендаціями такі назви не охоплені, проте домінування паралельної форми можна пояснити чинниками поінформованості та мовної компетенції читачів: за відмінюваною формою легко прочитується початкова форма, позаяк це власномовні ойконіми найпоширеніших груп.

Третю групу ойконімів складають множинні іменники, які не збігаються із загальним іменником ні в роді, ні в числі. Відповідно до рекомендацій їх треба вживати у дефлексованій формі: *у селі Кортеліси, з села Креничі, у місті Дубляни, з міста Ваишівці*. У газетярській же практиці спостерігається однаковий відсоток відмінюваних і дефлексованих форм ойконіма (50 % на 50 %). Поряд із написанням *у селі Креничі* спостерігається *у селі Креничах, у місті Дубляни* і *в місті Дублянах, у селі Вишняки* і *в селі Вишняках*. Виразних закономірностей щодо вживання нормативної дефлексованої і неправильної відмінюваної у мові газети 80-х рр. не простежується, однак можна помітити, що відмінювана форма ойконіма-складної назви частіше трапляється у випадку, якщо вся АК має форму давального відмінка. Це можна пояснити тим, що форма родового відмінка може сприйматися в значенні називного, тобто ойконімічні АК на зразок *з села Вишняків, з села Креничів* можуть читатися як вихідні: *село Вишняків, село Креничів*. Отже, певну роль відіграє прагнення уникнути небажаної граматичної омонімії.

При цьому як у другій, так і в третій групах простежується взаємозалежність між формою АК і орфографічним оформленням ойконіма у ній: 30 % дефлексованої форми у другій і 50 % у третій групах припадає на повну форму АК: *у селі Орлівка, але в с. Орлівці, у селі Кортеліси, але в с. Кортелісах*. Скорочена форма як перехідна до універба графічно має єдину відмінювану форму — це форма ойконіма зі скороченою родовою назвою.

Таким чином, у 80-і рр. намітилась тенденція до використання дефлексованої форми ойконімів у складі АК, на що вплинула ціла низка чинників, як поза-, так і внутрішньомовних. Виділимо, з нашого погляду, найвагоміші серед них: 1) відсутність кодифікованої норми; 2) нечіткість нормативних рекомендацій; 3) дія внутрішньостильових законів і норм (газетна інформація має багато ознак офіційно-ділового мовлення); 4) більша відповідність дефлексованої форми ойконіма завданням його актуалізації у мові преси; 5) вплив російської мови, у якій ця аналітична тенденція у синтаксисі проявилась далеко послідовніше [10, с. 62-63].

Огляд преси кінця 90-х років засвідчує панування дефлексованої форми у всіх перерахованих групах ойконімів при їх використанні у складі АК: *із м. Самбір на Львівщині, в с. Марківка Баранівського району, в японському місті Токаймура, поблизу села Бубнище, у селі Посіч, в селі Жуківці Лановецького району, у місті Лусака, із села Нова Чорторія, у селі Крайвишна, із села Лядова, у селі Зіньків* і под. Як бачимо, дефлексована форма ойконіма однаково вживана як у повній формі АК, так і в скороченій. Ця форма назви населеного пункту є панівною, отже, такою, що сприймається як нормативна, інакше кажучи, йдеться про так звану дескриптивну норму [3, с. 29-30], яка орієнтується на поширеність вживання (так усі пишуть). Зафіксована ця форма, за поодинокими винятками, у всіх періодичних виданнях, окрім львівських. Останні дотримуються навіть не прескриптивної норми (Б. Кулика — Є. Чак), а норми ретроспективної: відповідно до традицій суто українського синтаксису практично в усіх без винятку назвах населених пунктів при їх використанні у складі АК вживати форму

паралельного відмінка. При цьому перевага надається повній формі АК: *поблизу села Данилівці Зборівського району, у маленькому селі Поворську Ковельського району на Волині* тощо. Отже, форма паралельного відмінка ойконіма у складі АК із пуристичних міркувань уживається в усіх групах ойконімів, без огляду на згадані поза- чи внутрішньомовні мовні чинники. На тлі цих двох суперечливих нормативних тенденцій формується третя — вживання АК як універба: *у Максимівці на Збаражчині, у Старому Нижсєбірку Гусятинського району* і т.д. За значенням ойконім *Максимівка* відповідає АК *село Максимівка*, тобто у наведених прикладах назви населених пунктів функціонують як універби. Вони здебільшого використовуються в обласних або регіональних газетах.

Отже, в орфографічному оформленні ойконімів у складі АК в сучасній українській пресі діють дві норми: 1) дескриптивна, але найпоширеніша, становлення якої можна датувати кінцем 70-х — першою половиною 80-х рр.: використовувати мало- чи невідомі ойконіми — назви іноземних та малих населених пунктів у дефлексованій формі; 2) діахронічно ретроспективна, яка виявляється переважно у львівських та інших виданнях західного регіону: у всіх без винятку АК вживати форму паралельного відмінка ойконіма. Життєвість цієї норми (питання, чи варто її відроджувати — поза обговоренням) потребує належного забезпечення: словників українських та іншомовних ойконімів, видань орфографічних або мовноенциклопедичних із достатнім накладом. Стара прескриптивна норма в сучасній українській пресі майже не діє, тобто вона переходить у ретроспективну. Котра ж із цих тенденцій переможе — покаже час. Прескриптивної норми на сьогодні нема, між тим як кодифікація норми, якщо вона базується на широкій мовній практиці і має належне технічне забезпечення, сприяє її утвердженню. Давно вже назріла потреба кодифікувати орфографічну норму оформлення ойконімів у складі АК.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. — Львів: Світ, 1990. — С.37-39.
2. Голова шук С.І. Словник-довідник з правопису та слововживання. — К.: Наук. думка, 1989.
3. Довідник з українського правопису. — К.: Рад. школа, 1984.
4. Миркин В.Я. Всегда ли языковая норма соотносится с языковой системой // Филологическое науки. — 1999. — С. 22-30.
5. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. — Ч. 2. — К.: Рад. школа, 1965.
6. Український правопис. — К.: Вид-во АН УРСР, 1960.
7. Український правопис. — К.: Наук. думка, 1990.
8. Український правопис. — К.: Наук. думка, 1993.
9. Український правопис: проект найновішої редакції. — К., 1999.
10. Селезневи Л.Б. Топоним как функциональная единица газетного текста // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. — Новосибирск, 1972. — Вып. 1. — С. 46-63.
11. Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. — К.: Рад. школа, 1984.

Ljudmyla Parkhonyuk. Oiconyms in the Appositive Constructions: Spelling Peculiarities of their Functioning in the Language of Newspapers. The article deals with oiconyms which are used to form appositive constructions. The language of newspapers taken from different periods of time (the beginning of the 80s and the end of the 90s) has been the material of the investigation. The tendencies which have become regularities for spelling peculiarities of oiconyms in the appositive constructions have been analysed.